

# ZemZem

The cover of the magazine 'ZemZem' features a photograph of a woman and a young girl. The woman, on the left, has long dark hair and is wearing a vibrant red dress with intricate gold lace detailing. She is smiling and making a peace sign with her right hand. The young girl, on the right, has her hair pulled back and is wearing a red jacket over a white top with a yellow sun-like graphic. The background is slightly blurred, showing what appears to be an indoor event space with other people and a banner.

Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en de Islam 2/2015 €8,95

## De Koerden

ZemZem  
Jaargang 11, nr. 2 / 2015  
© 2016  
ISBN 978 94 9192 123 0  
ISSN 1574-6577  
NUR 324

ZemZem is een uitgave van Stichting Soera. ZemZem wordt in de boekhandel gedistribueerd door Uitgeverij Jurgen Maas.

ZemZem verschijnt twee maal per jaar en streeft ernaar informatie, visies en meningen over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en de islam te publiceren die niet in de doorsnee media te vinden zijn. Daarnaast biedt ZemZem Nederlandstalige onderzoekers een platform om hun lopende of recent afgeronde onderzoek te presenteren. Op die manier wil ZemZem een inhoudelijke bijdrage leveren aan zowel het maatschappelijk als het wetenschappelijk debat in Nederland en Vlaanderen.

Hoofdredactie  
Jurgen Maas & Annemarike Stremmelaar

Eindredactie  
Pim Aarns en Lucia Admiraal

Redactie  
Pim Aarns, Lucia Admiraal, en Joas Wagemakers.

Aan dit nummer werkten mee  
Asis Aynan, Edien Bartels, Dick Douwes, Emine Igdi, Niels Imholz, Mariwan Kanie, Anthon Keuchenius, Michiel Leezenberg, Martijn Oostra, Phyllis Meyjes, Judit Neurink, Luitgard Mols, Joost Pollmann, Wiebe Ruijtenberg, Nadia Sonneveld, Ruud Strijp, Uğur Ümit Üngör en Trudie Visser.

Grafische vormgeving  
Martijn Oostra, Amsterdam

Drukbegeleiding  
PrintSupport4U

Omslag: Moederdagviering bij de HDP (*Halkarın Demokratik Partisi*, 'Democratische Partij van de Volkeren' in Urfa, Zuidoost-Turkije, mei 2014.  
© Marije Koudstaal

Redactieadres  
ZemZem  
postbus 16929, 1001 RK Amsterdam  
info@zemzemtijdschrift.nl  
www.zemzemtijdschrift.nl  
www.facebook.com/tijdschriftzemzer

Kopij en ingezonden brieven  
Artikelen en brieven kunnen gestuurd worden naar bovenstaand adres.  
De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten.

Abonnement  
Een jaarabonnement omvat twee nummers en kan op elk gewenst tijdstip ingaan. Opzeggingen dienen zes weken voor het verstrijken van de abonnementsperiode schriftelijk te worden doorgegeven. Voor een abonnement:  
info@zemzemtijdschrift.nl  
Betaling via bankrekening (IBAN):  
NL72 INGB 0000 0100 73 t.n.v. Stichting Soera in Amsterdam o.v.v. ZemZem.

Abonnementsprijs  
€ 20,- (Nederland), Europa € 30,-  
Buiten Europa € 35,-

Losse nummers zijn na te bestellen bij de redactie en in de boekhandel.  
Nummers verschenen voor 2015: € 5,-  
nummers vanaf 2015: € 8,95 (incl. verzendkosten). Zie pagina 166.



# Halal in de Bijlmer

**Tijdens haar masteronderzoek besloot Phyllis Meyjes in te gaan op de relatie tussen de islamitische voedseltradities van moslims in de Bijlmer en erfgoedvorming in dit deel van Amsterdam. Meerdere respondenten keken haar met gefronste wenkbrauwen aan na het horen van de onderzoeksvraag naar islamitische voedseltradities.**

*Phyllis Meyjes*

In januari 2015 begon ik enthousiast aan mijn antropologisch masteronderzoek naar islamitische voedseltradities. Dit onderzoek is tot stand gekomen door een samenwerkingsverband tussen het onderzoeksproject *Forces that Bind or Divide* van de Universiteit van Amsterdam en de in Amsterdam-Zuidoost gevestigde culturele instelling Imagine 1c, gefinancierd door het nwo. *Forces that Bind or Divide* onderzoekt de participatie van moslims in de media over islamitische onderwerpen vanaf 1989 tot 2016.

De missie van Imagine 1c is het verzamelen van nieuwe vormen van erfgoed. Het uitgangspunt van de instelling is dat de huidige samenleving dynamisch en veranderlijk is en dat dit tot uiting moet komen in wat telt als Nederlands erfgoed. Daarbij worden ideeën over de hele wereld verspreid, verdwijnen oude vanzelfsprekendheden en ontstaan er nieuwe. Imagine 1c heeft onder andere exposities georganiseerd over immaterieel erfgoed en jongerencultuur.

Gezamenlijk organiseerden onderzoekers van de uva en Imagine 1c het symposium 'Halal in Holland'. Tijdens dit symposium, dat plaatsvond op 27 maart 2015 in Amsterdam, stond de rol van halal in de publieke ruimte centraal. In het kader van deze samenwerking heb ik besloten om tijdens het masteronderzoek in te gaan op de relatie tussen de islamitische voedseltradities van moslims in de Bijlmer en erfgoedvorming in deze wijk. In dit artikel zal ik dieper op ingaan op de rol van halal binnen de opvattingen van islamitische voedseltradities van mijn respondenten. Daarnaast zal ik deze betekenisgeving in een breder perspectief plaatsen door het te vergelijken met het 'Halal in Holland' seminar en de erfgoedopvattingen van Imagine 1c.

## Onderzoek

Gedurende drie maanden heb ik intensief contact met verschillende bezoekers van verschillende moskeëën en organisaties in de Bijlmer. Elke vrijdag en zondag

was ik in de Islamya Anjuman Amsterdam-moskee te vinden om het gebed bij te wonen, Arabische lessen te volgen en contacten te onderhouden. Daarnaast heb ik diverse bezoeken gebracht aan de Surinaams-Javaanse welzijnsorganisatie Wicaksana en heb ik gesproken met bezoekers van de Taibah-moskee. Bovendien heb ik naast informele gesprekken en interviews in de moskeeën met een aantal respondenten intensiever contact gehad. Zo ben ik door verschillende mensen uitgenodigd om te komen koken en eten en heb ik een verjaardagsfeest van een imam in de Islamya Anjuman Amsterdam-moskee mogen bijwonen. Dit waren waardevolle momenten, waarbij ik veel nieuwe dingen leerde.

Het merendeel van mijn respondenten was op jonge leeftijd vanuit Suriname naar Nederland gekomen of in Nederland geboren uit Surinaamse ouders. De diversiteit onder moslims in de Bijlmer is groot. In zijn werk over de institutionalisering van de islam in Nederland heeft Nico Landman beschreven hoe de islam in Suriname zich volgens etnische scheidslijnen institutionaliseerde en met slechts geringe onderlinge samenwerking. De grootste twee groepen islamitische migranten in Nederland die hij beschrijft zijn afkomstig uit Brits-Indië en Java. Ook in Nederland groeperen de Surinaamse moslims zich naar etnische achtergrond, zoals Surinaams-Hindoestaanse moslims of Surinaams-Javaanse moslims.

De Javaanse islam in Suriname kenmerkte zich door het samengaan van islamitische en pre-islamitische Javaanse overtuigingen en rituelen, waarbij er onder andere in de richting van het westen gebeden werd, een belangrijk en kenmerkend ritueel dat ik later in dit artikel zal beschrijven. Volgens Landman wordt de geschiedenis van de Hindoestaanse islam gekenmerkt door de interactie tussen volgelingen van de Ahmadiyya-beweging enerzijds en soennitische moslims anderzijds. Dit had volgens hem niet te maken met theologische verschillen, maar met verschillen in praxis: de grotere participatie van vrouwen in de Ahmadiyya-beweging vormt het voornaamste verschil met de soennieten. De Islamya Anjuman Amsterdam-moskee ontstond in 1983 ten tijde van deze discussies binnen de Surinaamse moslimgemeenschap. De moskee was een van de twee Amsterdamse organisaties die weigerden zich te laten te verdelen in twee kampen.

### Onderlinge verwijten

Tijdens mijn bezoek aan deze moskee werd echter door verschillende soennitische moskeebezoekers duidelijk gemaakt dat zij zich volledig distantiëren van de Ahmadiyya-beweging. Bovendien staat op de website van de organisatie dat zij onderdeel zijn van Ahle Sunnat Wal Djamaat, waarmee zij aangeven dat zij tot de soennitische Hindoestanen in Nederland behoren. Uiteindelijk heeft de discussie geresulteerd in twee verschillende groepen Surinaams-Hindoestaanse moslims in de Bijlmer. Enerzijds de Taibah-moskee, waar in zeer geringe mate vrouwen participeren in de moskee. Anderzijds Islamya Anjuman Amsterdam, waarbij de participatie van vrouwen groot is. Ondanks onderlinge verwijten over de verschillende geloofs-

overtuigingen zijn de Hindoestaanse moslims uit de Bijlmer met elkaar verbonden, omdat bijvoorbeeld familieleden in verschillende moskeeën bidden.

In mijn onderzoek bleken etnische identificaties prominenter dan islamitische identificaties. Meerdere respondenten keken mij met gefronste wenkbrauwen aan na het horen van de onderzoeksvraag naar islamitische voedseltradities. Ze reageerden met de opmerking dat islamitische voedseltradities niet bestaan en hadden het allemaal over 'Suriname' en 'Surinaams eten'. Tegen mijn verwachtingen in had bijna niemand het tijdens deze introductie over de religieuze aspecten van voedseltradities. Het feit dat dit niet aan het bod kwam tijdens de eerste reactie wekt de indruk dat religie van minder groot belang is voor de zelfidentificatie van deze respondenten in relatie tot voedseltradities. Naarmate het onderzoek vorderde groeide mijn interesse in de manier waarop deze respondenten betekenis geven aan de term 'islamitische voedseltradities' en de rol die het eten van halalproducten voor hen speelt.

### Voedsel is niet religieus

Nadat de meeste respondenten mij uitgelegd hadden dat 'islamitische voedseltradities' niet bestaan, leek het erop dat de mensen een scheiding aanbrachten tussen het 'Surinaamse eten' als voedseltraditie en de islamitische voorschriften die met eten te maken hebben. 'Islam dat zijn de regels en het eten is Surinaams,' vertelde een vrouw mij, waarna zij mij een uitgebreid verslag deed van alle gerechten en ingrediënten die er in de Surinaamse keuken gebruikt worden. De scheiding tussen voedseltradities en islamitische voorschriften lijkt het beste zichtbaar te zijn onder de Surinaams-Javaanse respondenten.

'Voedsel is niet religieus, maar heeft meer te maken met de cultuur,' aldus een respondent. Hij vertelde mij dat voedsel als onderdeel van religie of tijdens het

## 'Islam dat zijn de regels en het eten is Surinaams'

uitvoeren van religieuze rituelen shirk (afgoderij) is. Dan wordt, volgens hem, niet alleen god aanbeden, maar ook het eten. Het voornaamste religieuze ritueel waarbij voedsel een rol speelt voor Javaanse moslims is volgens verschillende wetenschappers de *slametan*, waarbij Arabische gebeden worden voorgedragen en voedsel wordt geofferd aan de

profeet, heiligen en familieleden. Met dit ritueel proberen de deelnemers een staat van bewustzijn, veiligheid en vrijheid te creëren op zowel praktisch als spiritueel gebied.<sup>1</sup> Zo vertelt een Javaanse respondent dat op het moment dat de Javanen naar Suriname verhuisden zij gebruiken behielden, zoals de *slametan* en het bidden in de richting van het westen. Volgens de respondent werd in Suriname een aantal moslims zich bewust van deze volgens hen 'verkeerde uitvoering van de islam.' Zij besloten zich vervolgens af te zetten tegen wat zij zagen als 'cultureel gevormde'

praktisering van de islam. Daar was niet iedereen het mee eens en zo ontstond een schisma tussen Westbidders en Oostbidders. De Oostbidders vonden dat de islam gescheiden moest worden van de culturele gebruiken en gewoontes die er op Java aan verbonden werden. Dit betekende voor hen dat de meest logische gebedsrichting het oosten was in plaats van het westen. De Westbidders daarentegen bleven volgens de respondent de Javaanse gebruiken, zoals de *slametan* en het bidden in de richting van het westen, uitvoeren zoals hun voorouders dat op Java deden.

Ondanks dat diverse respondenten een duidelijke scheiding maken tussen voedseltradities en islam, heb ik toch vastgesteld dat de werkelijkheid minder eenduidig is dan de praktijk. Wanneer ik bijvoorbeeld met de eigenaar van een Javaans restaurant de gerechten op de kaart bespreek, vertelt hij mij dat Javanen het gerecht 'berkat' alleen eten tijdens speciale gelegenheden, zoals een huwelijk, een besnijdenis, een verjaardag of een begrafenis. Hij vertelt dat in het laatste geval de Javanen vroeger harde stukjes kokos door het gerecht deden om er voor te zorgen dat je aan het negatieve moment van de dood herinnerd wordt. Het is volgens deze respondent niet de bedoeling dat men tijdens het eten van dit gerecht vergeet dat zij samen zijn gekomen om te rouwen om de overledene. Door zo nu en dan op een hard en vervelend stuk kokos te bijten wordt de persoon er letterlijk aan herinnerd dat hij of zij bij een sombere aangelegenheid aanwezig is. De restauranteigenaar noemt het een typisch moment waarbij saamhorigheid en 'islamitische gene- genheid' aanwezig is.

## 'Islamitische voedseltradities bestaan niet'

We zien hier ook dat eten kan bijdra- gen aan een specifieke islamitische dis- ciplinerings waarbij men leert hoe zich te gedragen tijdens een geval van overlijden. Ondanks dat zij tot dezelfde gemeenschap behoren, vindt de eerder beschreven respondent dit een typisch voorbeeld van Westbidders. Bovendien vult hij kritisch aan dat er bij de Javanen geen gerechten bestaan voor speciale gelegenheden. Dit verschil in opvattingen laat zien dat er ook onder Oostbidders een discussie is over de scheiding tussen voedseltradities en islam. Bovendien laat het zien dat er verschil- lende overwegingen zijn om het wel met elkaar in verband te brengen, als het leidt tot islamitische disciplinerings, of juist niet, als het lijkt het op een vorm van afgoderij.

Een andere overweging die terugkeert wanneer mensen praten over de relatie tussen islam en voedsel heeft betrekking op het onderscheid tussen halal, dat wat toegestaan is binnen islamitische tradities, en haram, dat wat verboden is binnen islamitische tradities. Paradoxaal genoeg maakt dit onderscheid duidelijk waarom er voor velen geen sprake is van een islamitische voedseltraditie.

Een imam vertelde mij dat termen zoals halal en haram voedselvoorschriften zijn die altijd zullen blijven bestaan, omdat het bij het geloof hoort. Het kunnen volgens hem geen tradities zijn, omdat het een religieuze plicht is om als moslim

deze voorschriften na te leven. Hij maakt dus een onderscheid tussen de islamitische plichten en voedsel, maar verbindt ze ook. Ondanks dat het eten van halalproducten een religieuze plicht is, lijkt het alsof deze imam het eten van halalproducten als een vanzelfsprekendheid ervaart, omdat hij zegt dat het altijd zal bestaan.

Ook tijdens het Halal in Holland-symposium vertelde Ralph van Rangen, eigenaar van een Surinaams-Javaans restaurant, dat halal voor hem een vanzelfsprekendheid is. Toen zijn moeder jaren geleden het restaurant in de Bijlmer opende, stond er niet op de menukaart dat zij gebruik maakte van halalproducten; dat was voor de familie vanzelfsprekend. Vanwege het toenemende aantal klanten dat vroeg of het restaurant gebruik maakte van halalproducten is na verloop van tijd besloten om de menukaart hierop aan te passen. Desalniettemin verwondert Van Rangen zich over de vragen die hij gesteld krijgt. Er zijn klanten die precies willen weten waar de producten vandaan komen en of de leveranciers zich wel aan de regels houden. Verontwaardigd vraagt hij zich af of 'het woord uit zijn hart' niet goed genoeg meer is. Waar voorheen sociale relaties en vertrouwen voldoende was om te veronderstellen dat voedsel halal was, lijkt dat nu dus veranderd te zijn. Dit roept de vraag op of de groei van halaleten en -eetgelegenheden hiertoe hebben bijgedragen. Of wellicht heeft het te maken met individualisering, waardoor er anders gekeken wordt naar voedsel en religieuze claims daaromtrent.

### Halal in Holland

Niet alleen onder mijn respondenten, maar ook onder veel moslims in de rest van Nederland leeft de vraag wat halal precies is. Er bestaat onduidelijkheid over zowel de religieuze overtuiging en regels, als de gezondheidsoverwegingen. Antropoloog Martijn de Koning vertelde in zijn presentatie tijdens Halal in Holland dat deze vraag is ontstaan door de inburgering van halal in Nederland. Doordat halal op grotere schaal te vinden is, zijn de consumenten kritischer ten opzichte van het aanbod. Dit is alleen al te zien aan het grote aanbod halalkeurmerken dat er bestaat en de discussies die consumenten met elkaar hebben. Diëtiste Mariam Aaras van ikeethalal.nl liet tijdens haar presentatie weten kritisch te zijn ten opzichte van het grote aantal certificeringsbedrijven. Volgens haar kloppen er veel dingen niet, wat grote onduidelijkheid bij de consumenten veroorzaakt, en is het daarom nodig dat er een groot controlerend orgaan komt. Mede doordat er veel verschillende interpretaties bestaan van de islam is het volgens Aaras moeilijk om een overkoepelend orgaan te creëren, omdat dit de vraag oproept wat de criteria precies zijn en wie een betrouwbare deskundige is. Desalniettemin is Aaras het eens met de woordvoerder van certificeringsbedrijf Halalcorrect dat moslims 'bewust' om moeten gaan met halalproducten. Deze woordvoerder stelde tijdens zijn presentatie dat 'een bewuste moslim' altijd door moet vragen over de leverancier en de manier van slachten, omdat er door een gebrek aan goede controle veel bedrijven zijn die de plank mislaan.

Ook tijdens mijn onderzoek heb ik een keer een discussie in de Islamiya Anjuman Amsterdam-moskee bijgewoond waarbij de term halal besproken werd. Dit was

een heel ander soort discussie dan tijdens Halal in Holland, omdat het hier niet zozeer ging over de manier van slachten, maar voornamelijk over bepaalde producten waarover onduidelijkheid bestaat. Zo werd er een lange tijd gediscussieerd over de vraag of medicijnen die alcohol bevatten gebruikt mogen worden. In tegenstelling tot de sprekers en het publiek van het Halal in Holland-symposium, werd hier niet stilgestaan bij de manieren waarop in Nederland halalvlees geslacht wordt. Daar waar de sprekers tijdens het symposium halal besproken als een traditie die in een Nederlandse context vormgegeven moest worden, werd halalvlees door mijn respondenten gezien als een vanzelfsprekende religieuze regel, waarbij het slechts de vraag is of het eindproduct aan de regels voldoet.

### Halal als werkelijkheid

Net als mijn informanten waren de deelnemers van een panelgesprek bij Halal in Holland het erover eens dat halal niet als vorm van traditie of erfgoed beschouwd moest worden. Wanneer halal een vorm van Nederlands erfgoed wordt, is er volgens de sprekers weinig ruimte voor veranderingen die gebruiken of gewoontes doorgevoeren. Desalniettemin werd in een eerder panelgesprek het slachten van halalvlees besproken binnen de Nederlandse context. Uit dat gesprek bleek dat de hevigheid van de discussies over ritueel slachten in Nederland afnam op het moment dat de Eerste Kamerleden vonden dat door een verbod hierop de vrijheid van godsdienst aangetast zou worden.

Volgens een spreker van het symposium, antropoloog Pooyan Tamimi Arab, is dit een logische conclusie. Hij is van mening dat de grondwet publieke vormen van islam moet toestaan en beschermen. Desalniettemin deed de hevige discussie in de media veel stof opwaaien. Volgens Tamimi Arab ontstaat in het Nederlandse publieke domein een toenemende weerstand tegen publieke vormen van religie. Ook merkte de spreker en historicus Bart Wallet op dat het ritueel slachten geen nieuwe discussie is, maar dat het huidige debat lijkt te gaan over religie in het algemeen, waarbij de argumenten 'niet van deze tijd' en 'niet van onze cultuur' ook toepasbaar zijn op andere religieuze uitingen in de huidige samenleving.<sup>2</sup> Desalniettemin lijkt juist de islam en het eten van halalvlees in discussies als een vorm van bedreiging voor de samenleving te worden gezien. Bovendien lijkt deze discussie volgens de sprekers ook te gaan over de manier waarop een samenleving, die door velen als seculier en modern wordt gezien, om moet gaan met bepaalde vormen van religie.

Imagine 1c is als erfgoedinstelling geïnteresseerd in de door globalisering gevormde nieuwe werkelijkheid, waarbij één van die werkelijkheden het consumeren van halalproducten is. Zij wil voorbij gaan aan de discussie of halalvoedsel een bedreiging is voor de samenleving of niet, en laten zien dat het een werkelijkheid is binnen de Nederlandse context. Tradities en gebruiken worden meer gedeeld dan discussies over het halalvlees doen suggereren. Zo vertelde Imagine 1c-directeur Marlous Willemsen in haar introductie van het symposium dat het niet vreemd was dat het symposium plaatsvond in dezelfde zaal als de tentoonstelling 'Let's Party',



over de uitgaanscultuur in Amsterdam Zuidoost. Immers, vele jongeren eten na het uitgaan een broodje shoarma zonder dat zij zich er altijd bewust van zijn dat zij halal eten.

Zowel mijn onderzoek als het Halal in Holland evenement laten zien dat halalvoedsel en islamitische voedseltradities op diverse manieren beschouwd worden. De meningen van respondenten uit mijn onderzoek, die een scheiding aanbrengen tussen islamitische voorschriften en de Surinaamse voedseltradities, zijn een interessante aanvulling op de debatten over islam en halal in Nederland. Of het consumeren van halalproducten een bedreiging, een uiting van godsdienstvrijheid of een vanzelfsprekendheid is, het is een werkelijkheid dat het binnen de Nederlandse context plaatsvindt. Het blijft echter de vraag of het hiermee ook een vorm van Nederlands erfgoed wordt.

*Phyllis Meyjes is cultureel antropologe. Tijdens haar master aan de Universiteit van Amsterdam was zij een onderdeel van een pilot-groep genaamd Applied Ethnography. Een pilot-groep waarbij studenten het onderzoek uitvoerde voor een organisatie of instelling. Tijdens haar studie is zij actief geweest bij studententijdschrift Cul.*

1. M. Khusen, "Contending Identity in the Islamic Ritual: The Slametan among Surinamese Javanese Muslims in The Netherlands," *Al-Jāmi'ah* 43, 2 (2005): 285; N. Landman, *Van mat tot minaret: de institutionalisering van de islam in Nederland* (Amsterdam: VU Uitgeverij, 1992), 201.
2. B. Wallet, "Ritueel slachten en godsdienstvrijheid in een seculiere samenleving," *Religie & Samenleving* 7, 2 (2012): 176.